

Suure algataja lahkumine

Igor Černov
(18. III 1943 – 21. III 2025)

Foto: Andres Kõnno

Lahkunud on Igor Černov, Tartu semiootikatradiitsiooni ja eesti semiootika-hariduse üks olulisematest algatajatest. Ta sündis 18. märtsil 1943 Gorki oblastis Oktjabrski külas ja suri 21. märtsil 2025 Joensuus. Urn tema tuhaga maeti Sompasaarele Heinävesi valda Põhja-Karjala maakonda, kus ta veetis oma elu viimase veerandsajandi.

Tema eriline elu algas 1960. aastal astumisega Tartu ülikooli vene filoloogiat õppima. See oli aeg, mil ülikooli vene kir-

janduse kateedris oli sündimas uuenduslik semiootika ja Igor Černov sai olla selle algatuse juures. Kõigepealt sai temast esimene semiootikatudeng ja Juri Lotmani strukturealpoetika kursuse ainus kuulaja. Sellest sündis Lotmani esimene semiootiline raamat „Loenguid strukturealpoetikast” (1964). Et Moskvas oli 1962. aastal toimunud uhke semiootikakonverents, siis oli Černov see, kes kolmanda kursuse tudengina sõitis 1963. aasta kevadel Moskvasse kontakte looma. Uue algatuse tunnistajast sai kiiresti üks eestvedaja. Pärast Černovi visiiti käis Moskvas ka Lotman ning juba järgmisel suvel toimus Käärikul esimene semiootika suvekool, seda moskvalaste aktiivsel osavõtul. Ilmuma hakkas ajakiri „Töid märgisüsteemide alalt”. Üliõpilane Černov oli selle toimetuskolleegiumi sekretär ja pärast ülikooli lõpetamist 1966. aastal sai temast ka ajakirja toimetuskolleegiumi liige. Tema tegeles ajakirja köidete vahendamisega välismaa kolleegidele ja sai vastu raamatuid, mis muutsid ta raamatukogu unikaalseks lääne humanitaarteaduslike teooriate esindatuse poolest.

Väga hea kursisolek moodsa teadusega toetas Černovi ambitsiooni avardada ka Tartu semiootika piire. Kolmanda suvekooli ühe organiseerijana kirjutas ta näiteks 20. jaanuaril 1968 Poola professorile Maria Renata Mayenowale suvekooli plaanidest ja lisis kutse viiele Poola kolleegile. Kirjas mainis ta, et loodab väga Roman Jakobsoni, Claude Lévi-Straussi, Julia Kristeva, Tzvetan Todorovi ja Algirdas Julien Greimasi osavõtule. Kuid Euroopa kääris. Kolmas suvekool toimus 10.–18. maini 1968 Käärikul, kui ühtki poolakat ega prantslast kohal ei olnud. Pariisis olid mais juba rahutused, Poolas oli käärimine

alanud varem ja päädis märtsipuhastusega, mille käigus Mayenowa jäi oma professorist ilma. Tol aastal purunesid mitmed lootused semiootika edenemisele ka Tartu Riiklikus Ülikoolis.

Selle perioodi tegutsemises lõi välja nii Černovi andekus kui ka ambitsioonikus. Neile lisandus pedagoogiline võimekus. Pärast ülikooli lõpetamist hakkas ta kohe õpetama. Tema diplomitöö pealkiri oli „Vene kroonikakirjutaja maailmatunnetus” ja nii oli tema esimeste loengukursuste hulgas vanavene kirjanduse ajalugu, vene folkloor, sissejuhatus kirjandusteadusesse ja eriti populaarsena sissejuhatus erialasse. Hiljem kujunes keskseks kirjandusteooria kursus.

Juba üliõpilasena hakkas Černov aktiivselt konverentsidel esinema ja artikleid avaldama. Esimeseks publikatsiooniks oli „A. Blok ja raamatukirjastus „Alkonost”” (1964). Järgnesid artiklid „Vene armuloitsude struktuurist (artikkel 1)” (1965), „Keeldude semiootikast (eel-publikatsioon)” (1967), „Kolm kultuurimudelit” (1972), „Käitumise kirjelduskeele struktuurist” (1975, koos Suren Zoljaniga). Kõik need ilmusid ajakirjas „Töid märgisüsteemide alalt”. Vahepeale jääb mitmeid konverentsiteese, ühed kahasse Linnart Mälliga. Samasse perioodi jäänud eesti-keelsed artiklid tähistavad Černovi loomulikkust seotust eesti intellektuaalidega ja kuulumist eesti kultuuriruumi: „Lenin kui kirjamees kaasaegsete pilguga (ajakirjast „Lef”, 1924)” (1970), „Bahtin ja tema romaaniuuringud (kirjandusteadlase 75. sünnipäevaks)” (1970), „Asi ja idee kultuuris (väärtusorientatsioonide süsteemist)” (1973).

1975. aastal kaitses Černov Lotmani juhendamisel kirjutatud kandidaaditöö „Vene barokiajastu kirjanduskultuur (uurimisviisid ja -meetodid)”, mida oli kaua oodatud ja mis andis aluse uuteks algatusteks. Olles mõtlemiselt suurepärane

metodoloog, hakkas ta kavandama ambitsioonikat teaduslikku programmi. 1976. aastal avaldas ta oma väitekirja esimese raamatuna uuest sarjast „Loenguid teoreetilise kirjandusteadusest”: „Barokk: kirjandus, kirjandusteadus (erikursus)”. Eessõnas kirjeldas autor ka tulevase jätkuväljaandeid. Teine köide pidi käsitlema „puhast” teoreetilist kirjandusteadust – epistemoloogiat, heuristikat ja metodoloogiat. Kolmas köide oleks pühendatud ilukirjandusliku teksti seostele teoreetilise kirjandusteaduse süsteemis. Neljas köide sisaldaks kulturooloogilise ja viies köide sotsioloogilise kirjandusteaduse probleeme ning kuues ja viimane köide kannaks pealkirja „Teoreetilise kirjandusteaduse ajalooline sissejuhatus”. See programm väärrib meenutamist vaatamata asjaolule, et ilmus vaid esimene köide.

Paralleelselt algatas Černov teisegi olulise projekti – „Teoreetilise kirjandusteaduse krestomaatia” (1976), mille tiitelhel seisis Rooma number I ja mis pidi lõpuks koosnema viiest köitest. Esimene köide oli vene vormikoolkonnast, järgmised pidid olema Bahtinist ja tema ringist, sotsioloogilisest meetodist ja kirjandusteaduse metodoloogiast. Ainus ilmunud köide pälvis suurt tähelepanu ja juba aasta hiljem kohandati see krestomaatia ingliskeelsele lugejale, pisut ka täiendati. Teos ilmus Essexi ülikooli sarjas „Russian Poetics in Translation” (1977, sarja neljas köide) pealkirjaga „Formalist Theory”. Koostajad Lawrence M. O’Toole ja Ann Shukman kirjutasid eessõnas, et tekst põhineb Černovi krestomaatial, eluloolised ja bibliograafilised ülevaated on temalt üle võetud ja nad jäävad suure lootusega ootama Černovi krestomaatia järgnevaid köiteid.

Järgmistel aastatel oli dotsent Igor Černov aktiivne õppejõud, aastail 1983–1986 juhatas ta Sergei Issakovi välislähetuse ajal vene kirjanduse kateedrit. Oli kõnelev

õpetlane, särav erudiit. Kirjutas Lotmani juubeliks käsitluse „Sissejuhatuse katse J. M. Lotmani süsteemi” (1982), millest ilmus Loomingus eestikeelne versioon „Juri Lotman ja kirjandusliku mõtte areng” (1982). 1988. aastal Helsingis üllitatud kogumikus „Semiotics of Culture” ilmus temalt lühike, kuid väga sisukas ülevaade Tartu–Moskva semiootikakoolkonnast „Historical survey of Tartu-Moscow Semiotic School”.

Uus algatus sündis laulva revolutsiooni kultuuriplahvatuses. 1992. aasta suvel arutasid Lotmani kodus Igor Černov, Mihhail Lotman, Irina Avramets ja Peeter Torop tulevase semiootika osakonna koosolekul tulevikuplaane. Kõik olid veendunud, et just Černovist peab saama semiootika-professor ja uue osakonna – esialgu küll õppetooli – juhataja. 1994. aasta sügisel algas eesti üliõpilaste vastuvõtt. Nemad said tundma õppida hiilgavat õppejõudu ja korraldajat. Neil aegadel pidas Černov oma eeskujudeks biokeemikutest sõpru ja hilisemaid akadeemia presidente, just võimekuse pärast olla korraga teadlased ja mänedžerid. Tänu sellistele oskustele ja koostööle Avatud Eesti Fondiga leidis ta raha üliõpilaste teadusüritusteks, osakonna raamatukogu loomiseks ja raamatutega varustamiseks ning ka infrastruktuuri toetamiseks.

Väga oluline oli semiootika õppekava kujundamisel nn kollaboratiivsus ehk juba mingis teaduskonnas loetavate kursuste lülitamine oma õppekavva: nii said üliõpilased kuulata teoloog Kalle Kasemaa, folklorist Arvo Krikmanni ja paljusid teisi oma ala asjatundjaid. Muidugi muutus õppekava sellises olukorras pea igal aastal. Samas pidas Černov väga oluliseks rahvusvahelist nähtavust. Tema initsiatiivil kirjutas Anti Randviir Tartu õppekavast ülevaate Rahvusvahelise Semiootika Assotsiatsiooni aastaraamatusse (1996). Samuti algatas ta ambitsioonika projek-

tina Tartu–Moskva semiootikakoolkonna mõistesõnastiku loomise. Černov lõi väga palju rahvusvahelisi kontakte nii maailmas ringi liikudes kui ka Tartus külalisi vastu võttes. Suhtlemine Austria kolleegi Jeff Bernardiga, ajakirja *European Journal for Semiotic Studies* toimetajaga, viis ideeni üllitada selle ajakirja Tartu erinumber. Samas ajakirjas avaldas ta 1993. aastal lühikokkuvõtte oma väitekirjast „Baroque as a type of culture”. 1996. aastal ilmus Kultuurilehes Černovi lühike, aga kontseptuaalselt huvitav artikkel „Katastroofi semiootikast: sissejuhatavaid marginaale”, millest oleks võinud välja kasvada huvitav alternatiiv Lotmani kultuuriplahvatus kontseptsioonile. Kahjuks jäi see järjeta.

1997. aastaks oli Černovil kogunenud liiga vähe professori tagasivalimiseks vajalikke publikatsioone. Otsiti kollegiaalselt võimalusi tema professuuri jätkumiseks, kuid lõpuks sai ta selle võimatusest aru ja alternatiiviks sai talle mitte taandumine madalama astme õppejõuks, vaid eraeluline õnn Soomes Sompasaarel. Teda seal hiljem külastanud kolleegid meenutavad ta meelerahu. Černovi õpilane Jan Levtsenko, kes kaitses Tartus semiootikadoktori kraadi, on oma mälestustes meenutanud õpetaja sõnu, et temas ei ole solvumist juhtunu pärast. Seda tajusid kõik kolleegid ka 2022. aastal Lotmani juubelikonverentsi päevil Černovi ja tema elukaaslasega Tallinnas ja Tartus kohtudes. Levtsenko hindab oma mälestustes kõrgelt õpetaja võimet anda endale võimalus mitte enam tahta, sest „elu on suurem ja tähtsam kui teadus”. Just Levtsenko viis Silvi Salupere abiga lõpule mõistesõnastiku projekti. „Tartu-Moskva semiootikakoolkonna mõistesõnastik” ilmus sarja „Tartu semiootika raamatukogu” teise köitena 1999. aastal venekeelsena ja inglise- ning eestikeelse registriga. Aasta hiljem ilmus ka ajakirja *European Journal for Semiotic*

Studies erinumber „New Tartu Semiotics” (2000, kd 12, nr 1), mille toimetajate hulgaks on Igor Černovi nimi.

Suure algataja Igor Černovi projektidest on osa jäänud teostamata, osa on teostunud jätkajate abiga. Kuid kõik need räägivad mitte ainult ambitsioonidest, vaid ka kõrge mõtlemiskultuurist ja metodoloogina oma ajast ees olemisest. Teisiti poleks mõeldavgi, sest miks muidu tema suurim projekt edukalt edasi areneb. Teda vaimustusega meenutavad õpilased, tema inspireeritud noored semiootikud arendavad

Černovi projekti edasi. Nemad ongi see projekt, mille eesmärk on luua ettearvamatut loovust. Terve põlvkond noori semiootikuid sai tunda akadeemilise ja inimliku dialoogi jõudu ja väärtust. Ja kuigi temast ei jäänud maha väga suurt hulka uurimusi, väärivad ilmunud kirjatööd ikka ja jälle ülelugemist ning suure õpetaja suure õpilase loomingu nautimist. Kõigi nende projektide energia toimib ja jääb toimima. Ja mida veel tahta ühe inimese elult.

PEETER TOROP